

OSMANLI DEVLETİNİN İLK ASIRLARINDA TOPLUMUN DİNİ YAPISINA AHİLİK AÇISINDAN BİR BAKIŞ DENEMESİ

Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA
SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslamî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahiler XIII-XIV asırlarda Anadolu'nun büyük şehirlerinden en küçük köyelerine kadar bütün yerleşim birimlerine dağılmış, hem yerleşik hem göçebe nüfus ile iç içe yaşamıştır. Makalede, Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda da önemli bir misyona sahip olan Ahilerin oluşturdukları teşkilatın akîdevî ve ahlakî temellerini ve bunun dünya görüşü olarak pratik hayata yansımaları tespit etmeye çalışacağız. Konuyla ilgili temel kaynaklarımız Ahilerin el kitapları olan Fütüvvetnâmeler olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Fütüvvetnâme, Ahi Teşkilatı, Ahilerin İnançları

Anadolu'da Ahilik

XIII.yy, Doğudan gelen Moğol istilasını müteakip Anadolu coğrafyasında siyasî ve sosyal düzenin önemli bir değişime uğradığı asırdır. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren Anadolu'da nüfus kesafetinin ve çeşitliliğinin artması beraberinde bazı sosyal sıkıntıları doğurmuştur. Anadolu Selçukluları güçlü oldukları dönemde bu sıkıntıların üstesinden gelmeyi başarmışlardır. Ancak 1238'de II Gıyaseddin ile başlayan kötü yönetim, önce göçebe halkın isyanına (1239 Babâî İsyanı), daha sonra devletin Moğol hakimiyetine boyun eğmesine yol açmıştır (1243 Köseadağ Savaşı). Moğol istilasının Anadolu'ya uzanmasıyla birlikte siyasî istikrarsızlık baş göstermiş ve merkezî otoritenin zayıflamasıyla, taşrada merkezî otoriteden bağımsız Beylikler oluşmuştur. XIII. yy sonlarında ülkenin Batı uclarında kurulan Osmanlı Beyliği de bunlardan birisidir.

XIII. yy Anadolu'sundaki siyasî ve sosyal istikrarsızlığa rağmen, bu asırda tezahürlerini gördüğümüz Ahilik teşkilatı varlığını asırlarca muhafaza edecek kuvvetli bir örgütlenmeyi başarmıştır. Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahiler XIII. yy'da Anadolu'nun büyük şehirlerinden en küçük köylerine kadar bütün yerleşim birimlerine dağılmış, hem yerleşik hem göçebe nüfus ile iç içe yaşamıştır. Ahiler Moğol istilasına karşı bilhassa Orta Anadolu'da örgütlenerek bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Müteakip yıllarda Moğol tahakkümüne boyun eğen Selçûkîlere karşı, Türkmen kitesinin desteğine başvuran hanedan mensuplarının yanında yer almışlardır.¹ XIII. yy'ın ikinci yarısından sonra bilhassa şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükun ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir.

Ahilerin Osmanlı Beyliğinin kuruluş ve gelişme döneminde etkin bir misyona sahip olduğu bilinmektedir. Osman Beyi'nin "alplik" misyonuyla çevresinde lider bir kişiliğe sahip oluşu ve "gazi" unvanı alışı,² onun Ahi çevreleriyle ilişkisini tabîî kılar. Nitekim onun kayın babası Şeyh Edebalı bir Ahidir.³ Yine Orhan Gazi tarafından ilk defa teşekkül ettirilen yaya ordusuna giydirilen kıyafet de ahi üniformasıdır.⁴ Ö. L.

¹ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 102 vd.

² Halil İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi", *Doğu Batı*, sayı 7, Ankara 1999, 18.

³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4.baskı, Ankara 1982, c. I, 105-106; Ö. Lütfi Barkan, "Kolanizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, c.II, Ankara 1942, 288.

⁴ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. N. Atsız, Ankara 1985, 45, 196; Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*,

Barkan tarafından neşredilen bazı tahrir defterleri kayıtlarından ilk dönem Osmanlı padişahlarının pek çok Ahiye vakıfta buldukları anlaşılmaktadır.⁵ Hatta bir vakfiyede Sultan I. Murad'ın "ahi" olarak gösterilmesi, bazı padişahların teşkilata intisap ettiklerine delalet eder.⁶ Nitekim O.N. Ergin, Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerinin de Ahiler arasında icra edilen bir çeşit fütüvvet merasimi olduğunu ifade etmektedir ki, Ahiler ve Gaziler arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda bunun haklı bir tespit olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Sultan I. Murad'ın, Ankara'yı şehrin Ahilerinden mücadele etmeden teslim alması (1361) hem onun Ahiler arasında saygın bir yere sahip olduğunu, hem Anadolu'da yaşayan Ahilerin Osmanlı Beyliğiyle müspet ilişkiler içinde olduklarını göstermektedir.⁸

İbn Batûta XIV. yy'ın ilk çeyreğinde gezdiği Anadolu'da karşılaştığı Ahilerden, onların zaviyelerinden ve toplum içindeki saygınlıklarından sitayişle bahseder.⁹ Gerçekten de Şeyh Ahi Evren Nasıruddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyî (ö.1260)'nin çabalarıyla Ahilik, Orta Asya'dan göç eden çok sayıdaki sanat ve meslek sahibine kolayca iş bulabilmek, yerli sanatkarlar ile rekabet edebilmek, sanat ve ticaretlerinde tutunabilmeleri için malın kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre hazırlamak, sanat ve meslek sahiplerini ahlaklı ve insafı yetiştirmek, ihtiyaç içinde bulunanlara her alanda yardım etmek, ülkeyi savunmada devletin ordusuyla birlikte hareket etmek ve onlara yardımcı olmak¹⁰ gibi gayelere matuf olarak teşkilatlanmıştır.

Bu gayeler ilk anda Ahiliğin sadece bir esnaf teşkilatı olarak örgütlendiğini akla getiriyorsa da, Ahiliğin esnaf loncaları haline dönüşmesi 1450'lerden sonradır. XIII asrın ikinci yarısından XIV. asra kadar Anadolu'da bir takım büyük devlet ricali,

---

3.baskı, İstanbul 1971, 346.

⁵ Barkan, "Kolanizatör Türk Dervişleri", 292 vd.

⁶ Aşıkpaşaoğlu Tarihi , 98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.I, 161; Abdülbaki Gölpınarlı "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", İÜ İktisad Fak. Mecmuası, c.XI, Nu.1-4, 1949-1950, 81; Franz Taeschner, "War Murad I Grosmeister oder Mitglied des Achibunds", Oriens, c. VI, 1953, 28-29;

⁷ O. Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediyye, İstanbul 1922, c. I, 548-549.

⁸ Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihannümâ, nşr. F.R.Unat-M.A.Köymen, 2.baskı, Ankara 1987, c.I, 190-193. F. Taeschner ve G.G. Arnakis bu meselede Ahilerin müspet tavrını göz ardı ederek, Sultan I. Murad'ın Ahi teşkilatına girişini en-Nâsır'ın fütüvvetine benzetip, Ankara'yı ele geçirmek için siyasî bir manevra gibi göstermek istemişleridir. Bk. Taeschner, "War Murad I Grosmeister oder Mitglied des Achibunds", 29-30; Arnakis, "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmens", JNES, c. XII, 1953, 236. Hadiselerin tarihi seyri ve Ahi teşkilatının fikrî yapısı incelenince bu iddiayı kabullenmenin mümkün olmadığı anlaşılacaktır.

⁹ İbn Batûta, Tuḥfetü'n-Nuzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr, Kahire 1928, c.I, 181-185, 187.

¹⁰ Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara 1989, 90 vd; Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, 130-135.

kadılar, müderrisler, muhtelif tarikatlara mensup şeyhler ve büyük tacirler Ahi teşkilatına girmişlerdir.¹¹ Ahi teşkilatına girenlerin çeşitliliğinde, Abbasî halifesi en-Nasır'ın fütüvvet teşkilatını kendi siyasî emelleri doğrultusunda örgütleyip bütün İslam alemine halifeliğin siyasî otoritesini kabul ettirme çabasının önemli bir rolü olmuştur.¹² Anadolu'da Ahilik geleneğiyle birleşen fütüvvet teşkilatına, ilk defa, Şeyh Mecdüddin İshakî'yi en-Nâsır'a elçi olarak gönderen ve dönüşünde onun elinden fütüvvet libası giyen Sultan I. Izzeddin Keykavus girmiştir.¹³ Onun oğlu Sultan I. Alaaddin Keykubad da Şeyh Ebû Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî (ö.632/1234)'nin elinden fütüvvet libasını giymiştir.¹⁴ Muhtemelen Sultanın önderliğinde dönemin bürokrasisi ve diğer ileri gelenleri de teşkilata dahil olmuşlardır.

Anadolu'da Ahilik, "Gâziyân-ı Rum" denilen¹⁵ dönemin askerî gücünün önemli bir kısmını da bünyesinde barındırıyordu.¹⁶ Aslında bu ilişkinin arka planında, X. asırda Maveraunnehr coğrafyasında Türkler arasında teşekkül eden "gazilik" geleneğinin yanında, Irak kaynaklı fütüvvet ideolojisi de yer almaktadır. Dinî bir içeriği olan "gazilik" mefhumu, eski Türk geleneğindeki "alplik" kavramı ile tasavvufî "fütüvvet" idealini de kapsayan bir muhtevayla Anadolu'da kabul görmüştür. Dönemin müelliflerinden Aşık Paşa'nın "alp" tavsifinde bu açıkça görülmektedir. Ona göre alp kişi, korkusuz sağlam yürekli, kuvvetli, gayretli; iyi bir bineğe, savaş libasına, kılıca, kalkana ve iyi arkadaşlara sahip olan kişidir. O, alp kişinin manevi vasıflarını ise, "velîlik, riyazât, kifayet, ışk, tevekkül, şeriatı edep ve erkânı bilmek, ilim, himmet ve doğru dost sahibi olmak", diye sıralar.¹⁷ Köprülü, Ahiliğin bilhassa taşrada alpler ile bütünleştiğini ifade etmektedir ki, Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda bu açıkça

¹¹ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 4.baskı, Ankara 1991 91.

¹² Paul Kahle, "Ein Futuwwa Erlas des Kalifen en-Nâsir aus dem jahre 604 (1207)", Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim, Berlin, 1933, 52-54; Cloude Cahen, "Note sur le Debuts de la Futuwwa d'an-Nasir", Oriens, c.VI, Nu:1, 1953, 18-23; İsmet Kayaoğlu, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", AÜİFD, c.XXV, Ankara 1981, 221-229.

¹³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, çev.M. Öztürk, Ankara 1996, I, 176-178; Turan, "Keykavus I" md., İA, c.VI, 631-642.

¹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, I, 248-251. es-Sühreverdî sadece fütüvvet teşkilatı yoluyla değil, aynı dönemde kendi adına teessüs edilen tarikat vasıtasıyla da (E. Kirmanî bu tarikatın ilk mümessillerindendir, bk., Ocak, *Kalenderiler*, Ankara 1993, 80). Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu dönemde uç şehri olan Eskişehir'de es-Sühreverdî adına bir ahi zaviyesinin kurulması bunun açık bir ifadesidir. Bk., Halime Doğru, *XVI.yy'da Sultanönü Sancağındaki Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991, 40.

¹⁵ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 195.

¹⁶ XIII. yy'da yazılan bir Fütüvvetname'de askerlerin Fütüvvetin tabî üyesi oldukları vurgulanmıştır. Bk., Hartburtî, *Tuhfetü'l-Vâsâyâ*, 222.

¹⁷ Aşıkpaşa, *Garipnâme*, haz., B. Noyan, Ankara 1998, 338-343.

görülmektedir.¹⁸

Ahilik, sahip olduğu tasavvufî fütüvvet idealine¹⁹ rağmen klasik tarikat örgütlenmesinden farklılık arz eder. Ahiliğin bu farklı örgütlenişi, Ahilerin dinî-tasavvufî tarikatlara mensup olmalarına imkan tanımıştır. Böylece Mevlevîlik, Rifâîlik, Halvetîlik, Bektâşîlik vb. tarikatlar ile Ahilerin direkt ilişkileri olmuştur. İlk kuşak Mevlevîlerin menkıbelerini anlatan Eflakî, Konya’da Mevlevîler ile Ahilerin arasındaki ilişkileri müspet ve menfî olarak çeşitli vesileler ile anlatır.²⁰ Halvetîlik, Anadolu’ya Niğde’de bir zaviye açan Ahi Yusuf Halvetî’nin gayretleriyle girmiştir.²¹ *Vilâyetnâme*’de Ahi Evren ile Hacı Bektaş Velî’nin dostlukları açıkça dile getirilir.²² Abdalân-ı Rum zümresinin başı olarak kabul edilen Bektâşîlerle Ahiler arasındaki iyi ilişkiler Osmanlı Beyliğinin kuruluşundaki birliktelikte de ortaya çıkmaktadır.²³ Farklı tarikat mensupları tarafından kaleme alınan ve değişik tarikatların kütüphanelerinde bulunan Fütüvvetnâmeler de Ahilerin diğer tarikatlar ile ilişkisini gösteren önemli kaynaklardır.²⁴

Fütüvvetnâmeler

Fütüvvet teşkilatının bir yansıması olarak literatürümüze giren Fütüvvetnâmeler, Ahi teşkilatının adâb, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan teşkilat mensuplarının el kitapları hüviyetindedir. Fütüvvetnâmeler, XIII-XVI. yy Anadolu’sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden ilk el kaynaklardandır.²⁵ Bu eserler umumiyetle müellifleri belli olmadığı için anonimleşmişlerdir.²⁶ Bununla birlikte teşkilat hakkında önemli bilgiler ihtiva eden müellifi belli Fütüvvetnâmeler de vardır. İlk telif edilen Fütüvvetnâmeler Arapça ve

¹⁸ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 88.

¹⁹ İbnü’l-Arabî fütüvveti tasavvufî bir makam olarak kabul eder. Bk, *Fütühâtu’l- Mekkiyye*, c.II, 231-235.

²⁰ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. T.Yazıcı, 2.baskı, Ankara 1989, I, 302-303, 421-423;II, 169-173, 232-233.

²¹ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 96.

²² *Vilâyetnâme Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektâş-ı Velî*, haz. A. Gölpınarlı, 49-52.

²³ Abdalân-ı Rûm hakkında bazı değerlendirmeler için bk., A.Yaşar Ocak, “*Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Süfî Çevreler ve Abdalân-ı Rûm Sorunu*”, Osmanlı Beyliği, edit. E. A. Zachariadou, İstanbul 1997, 159-172.

²⁴ Bir örnek olarak Özellikle Bektâşîlik’te az sayıdaki yazılı geleneğin bir kısmını *Fütüvvetnâmeler* oluşturur.

²⁵ *Fütüvvetnâmelerin* Anadolu’nun dinî tarihi açısından önemine M.F. Köprülü işaret etmiştir, bk., “*Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları*”, Belleten, c.VII, 1947, 445-446.

²⁶ Müjgan Cumbur, “*Bir Fütüvvetnâme Nüshasının Tanıtımı*”, II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri, c.IV, Ankara 1978, 85.

Farsça'dır. Türkçe Fütüvvetnâmelerin gerek edebiyat dilinin gelişmesine bağlı olarak, gerek üslûplarındaki gramer hususiyetleri bakımından genellikle XIII. yy'dan sonrasına ait oldukları kabul edilir.²⁷

Fütüvvetnâmelerin muhtevasına bakıldığında bilgilerin çoğu kere birbirinden nakil olduğu anlaşılmaktadır. Bu da müellif veya müstensihlerin fütüvvet-ahi çevresinde bilinen kaynakların dışına pek çıkmadıklarını, anlatılan kıssaların tarihi realitesi üzerinde fazla durmadıklarını, hatta menkıbe türü efsanevî rivayetlere yer verdiklerini göstermektedir. Aynı tavır nakledilen sözlere de yansımış, Hz. Peygamberin hadisleri sıhhat derecesine bakılmaksızın eksik veya yanlış yazılmıştır. İlk yazılan Fütüvvetnâmelerde, fütüvvetin tarif ve tavsifi, ahlâkî esasların izahı yapılırken,²⁸ sonra yazılan ve çoğu Türkçe olan Fütüvvetnâmelerde merasim âdab ve erkanına dair bilgilere daha geniş yer aldığı görülmektedir.

Bu makalede, Ahilerin oluşturdukları teşkilatın akîdevî ve ahlakî temellerini ve bunun dünya görüşü olarak pratik hayata yansımalarını tespit etmeye çalışacağız. Böylece Osmanlı Beyliğinin ilk dönemlerinde Anadolu coğrafyasındaki dinî inanç yapısı, diğer bir ifadeyle sonraki asırlarda Anadolu'da tezahür eden Alevîliği oluşturan dinî inanç yapısının esasları hakkında bir katkı ve yeni bir bakış açısı elde edeceğimizi ümit ediyoruz. Burada Ahiliğin menşei, kuruluşu, teşkilat ve inanç yapıları hakkında yapılan spekülasyonları ve tartışmaları gündeme getirmek yerine Ahilerin söylediklerini ve inandıklarını olduğu gibi aktarmayı hedefliyoruz. Konuyla ilgili temel kaynaklarımız Fütüvvetnâmeler olacaktır. Ancak yazılı kaynaklarda ifade edilen hüküm ve kaidelerin ideal değerleri kapsadığını, pratiğin bazen buna uymadığını da belirtmek gerekir. Nitekim Ahmed b. İlyas ve Burgâzî, Fütüvvetnâmelerinin mukaddimesinde, *“fütüvvet ehlinin içinde doğru yolu terk eden fısık u fücur içinde bulunan, fütüvvet edep ve erkanını unutan kimselerin bulunduğunu, eserlerini onları hidayete getirmek için kaleme aldıklarını”* ifade ederler.²⁹ Bununla beraber bu ideallerin grupların ulaşmak ve

²⁷ Fütüvvetnâmelerin gramer hususiyetleri hakkında bk., Gölpinarlı, *“Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”*, 97-99; aynı mlf., *“Seyyid Gaybî Oğlu Seyyid Hüseyin ve Fütüvvetnâmesi”*, 54-59; Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, nşr., O. Bilgin, İstanbul 1992, s.VI-VIII; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, 435 vd.

²⁸ Taeschner, *“Der Anteil des Sûfismus an Der Formungdes Futuwwaideals”*, Der İslam, c.XXIV, 1937, 50 vd.

²⁹ el-Hartburtî, 206; Burgâzî, 112. Orta Çağda bilhassa Bağdat'da düzensiz olarak gelişen ve çeşitli huzursuzluklara sebep olan fütüvvet ehline karşı tenkitler söz konusudur. Bu konuda bk., İgnaz Goldziher, *“Eine Fetwa Gegen die Futuwwa”*, ZDMG, 73.band,1919, 127-128; Taeschner, *“İslam'da*

sahip olmak istedikleri üst değerler olduğu gerçeği de göz ardı edilemez. Bununla birlikte Fütüvvetnâmelerden elde edilen bilgileri dönemin tarihi ve tasavvufî kaynaklarıyla desteklerken muasır çalışmalara da bakmayı ihmal etmedik. Makale hacmini dikkate alarak Fütüvvetnâmelerin tek tek tanıtımını yapmadık. Bu konuda A. Gölpinarlı tarafından neşredilen metinler yanında, Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde bulunan nüshalar üzerinde yaptığımız çalışmalar ve elde ettiğimiz bazı mikrofilm nüshalarını kullandık. Müellifi belli olan Fütüvvetnâmeleri müellif adıyla, müellifi belli olmayan Fütüvvetnâmeleri ise buldukları kütüphanenin kayıt numarasıyla referans gösterdik.

Ahiliğin Teşkilat Yapısı

Anadolu'da göçebe kültüründen şehir kültürüne geçişte bir vasıta kurum olan Ahilik³⁰ her iki kültürün de benimsediği ahlâkî değerler ile bütünleşmiştir. Teşkilatın ideolojisi ve ülküsü büyük ölçüde fütüvvet ilkeleri çerçevesinde şekillenir. Fütüvvetnâmelerde yapılan tanımlamalara göre feta (yiğit, ahi), asabiyet şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren, cömertlik timsali olan bir kişiden öte anlamları yüküdür. Her şeyden önce fütüvvetin temeline tevhid inancı yerleştirilmiştir. Fetanın yaşayışı nebevî sünnetin ta kendisidir. Ve feta bütün müspet ahlâkî vasıflarla donanmış olarak Rabb'inin rızasını kazanmak için her türlü dünyevî bağdan, zevk, arzu ve hevesten uzaklaşan kimsedir.³¹ O, halk içinde Hakk ile beraberdir, yani Melâmetî bir tavra sahiptir. Melâmet, fütüvvet ideolojisinin pratiğe yansıyan boyutunu teşkil eder ve “*kişinin helal kazanması, elinin emeğini yemesi*”, ilkesiyle Ahilikte vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Fütüvvetnâmelerdeki “fütüvvet ağacı”, onların düşünce biçimini en iyi yansıtan motiftir. Bu tasvir şöyledir: “*Fütüvvet ağacı biter sıdk u safâdan ve emanet saklamadan ve keremden ve müriüvvetten ve hayâdan. Bu vasf-ı imandır. Her kim bu vasıfdan taşra olsa Allahu Teâlâ andan bîzâr olur (hoşnut olmaz). Ol ağacın özü Allah yoluna ihsan kılmaktır, budakları edebdir hayâdır ve kökü tevhibdir ve tehlîldir ve yemişi marifettir, evliya sohbetidir ve ol ağacın suyu rahmetdir ve rahmet ile su verilir ve kudretten ol su evliya gönül tahtına akar, ol ağaç yiğidin gönül tahtında biter. Budakları yücelir nur ile*

Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, çev. S. Yüksel, Belleten c. XXXVI, S.142, 1972 210-211.

³⁰ Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 2.baskı İstanbul, 1992, 30-34.

Celâle erişir”³².

Bu idealler içinde örgütlenen Ahilik, Fütüvvetnâmelerde ya Kavli-Seyfi diye ikiye, ya da buna Şürbî ilavesiyle üç kola ayrılır. Açıklamalara göre Seyfi kolunun askerî zümreyi temsil ettiği aşikârdır³³. Hartbutî'nin, askerî zümreyi fütüvvet teşkilatının tabîi üyesi sayarak, bunun en-Nâsır'ın emriyle başladığını³⁴ ifade etmesi, Ahilikte kılıç ehline atfedilen değeri göstermektedir. Ancak Seyfi tabiriyle sadece askerî zümrenin mi kastedildiği³⁵ yoksa terimin, sefer zamanı orduya iştirak eden meslek ehli kimseleri de mi içine aldığı³⁶ vazîh değildir. Kavli kolunun asker sınıfının dışında kalan sanatkar ve meslek ehlini temsil ettiği kabul edilmekle birlikte bazı Fütüvvetnâmelerde bu tasnifin teşkilatla ilgili bir merhale olduğunu zannını veren ifadelere rastlanır.³⁷ Razavî'deki bilgilerden hareketle şöyle bir izah da yapılabilir: Şürbîler, ihtiyaç maddesi satışı yapan esnafın bağlı olduğu kol; kavliler, meslek ehli, zanaat sahibi esnafın bağlı olduğu koldur.³⁸ Aslında fütüvvet ehlindeki bu tasnif teşkilat hayatında belirgin bir yer tutmamış, teşkilata mensup herkes kademelerine göre ahi zaviyelerinde yer alıp mahfillere iştirak etmişlerdir.

Ahi zaviyelerinde hiyerarşik bir düzen hakimdir. Sühreverdî'nin tasavvuf anlayışı içinde, sahib-terbiye diyerek ikili;³⁹ Burgâzî'de yiğit-ahi-şeyh şeklinde üçlü;⁴⁰ Seyyid

³¹ Seyyid Hemedânî, v. 408b; Milli Ktb., A 4225, v. 6b; Beyazıt, 5481, v. 9a.

³² Burgâzî, 124. Ağaç tasvirinin menşei *Tuhfetü'l-Vasâyâ*'dır. Müellif burada KK, XLVIII/18, XIV/24, XXVIII/30 ayetlerine binaen fütüvveti ağaçla tasvir ettiğini söyler. Hartbutî, 213.

³³ Cumbur, “*Anadolu Tarihinde Ahilerin Seyfi Kolu*”, Türk Kültürü, c.XIII, S.153-155, Temmuz - Eylül 1975, 283-284.

³⁴ el-Hartbutî, 222. Fütüvvenin kılıç ehliyle münasebetinin daha eskiye dayandığını yukarıda söylemiştik. Halife en-Nâsır'ın yaptığı bu ilişkiye çeki düzen vermesi ve başı boş grupları kontrol altına alma çabasıdır.

³⁵ Nitekim, M.Cumbur, zikredilen makalesini bu fikir etrafında şekillendirmiştir. F.Köprülü de, “Gâziyân-ı Rum”u fütüvvet teşkilatına nispet ederken adeta bu fikri telmih eder. Bk., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 88

³⁶ Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1'deki Fütüvvetnâme'de “*Levâzım-ı İhtiyat-ı Sefer*” (23.b-26.b) başlığıyla fasıl açılması ve sefere giden meslek erbabının tedarikine dair uzunca malumat verilmesi dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin de “Esnaf alayını” anlatırken meslek gruplarının kaçır kişiyi seferle vazifelendirdiğini açıklaması da bu ihtimali kuvvetlendirir. O. N. Ergin de orduya katılan esnaf için ahi zaviyelerinde kılıç dersi verildiğini zikreder. Bk., *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, c.I, 545-546.

³⁷ Mesela Burgâzî'de, “Her kim ki Seyfi ola, hâs ve âm, gerek kim evvel Kavli ola, ondan Seyfi ola” “Kavli'den maksad sıdk, Seyfi'den maksad hizmet etmektir, Ebû Bekr sıdkı ile Kavlilerin, Ali Peygamber'e hizmetiyle Seyfilerin pîri olmuştur” denilmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir. Burgâzî,130. A. Torun bu tasnifin intisap törenleriyle ilgili olduğunu teşkilat yapısında bir etki olmadığını kabul eder. Bk. Türkçe Fütüvvetnâmeler, 98-99.

³⁸ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.39b. Ayrıca bk., Necm-i Zerkûb, 192, ter, 250.

³⁹ Sühreverdî, *Fütüvvetnâme*, M.Sarraf'ın hazırladığı *Resâyl ü Cevanmerdân*, Tahran, 1973, içinde, 121.

⁴⁰ Burgâzî, 113.

Hüseyin ve Razavî’de ise dokuzlu⁴¹ bir derecelendirme yapılıdır. Bu tasnif teşkilatın idari yapısındaki tekamülden öte müelliflerin konuya bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Dokuzlu tasnife göre fütüvvet dereceleri şöyle sıralanır: “*Erkan-ı tarikat yedi tayıfe ve dokuz kısımdır: Altısı erkan-ı tarikat üçü ashab-ı tarikat bunlar birbirinden galibdir.*”⁴² Sırasıyla ahab, nim-tarik, miyan-beste, beşâriş, nakîb, nakîbu’n-nukeba, halife(ahi), şeyh ve şeyhu’ş-şüyûhdur.⁴³ Bu tasnif zaviyedeki törenlerle ilgili olmakla beraber, özellikle esnaf kesiminde bir kimsenin sanatındaki gelişim merhalelerini de ifade eder.

Ahilikteki bu hiyerarşik yapının yanında her mesleğin ilk kurucu olarak kabul edilen bir “pîr” vardır. Bu meslek pîrleri Hz. Ali’nin belini bağladığı veya belinin bağlanmasına izin verdiği kimselerdir.⁴⁴ Silsile Hz. Ali’den Hz. Muhammed ve Allah’a veya Hz. Muhammed’den Hz. Adem’e ve Allah’a ulaşır.

Anadolu’nun fütüvvet ehli için Ahi Evren meslek pîrleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Anadolu fütüvvet teşkilatının kuruluş ve düzenlenmesinde büyük emeği geçen Ahi Evren, esnaf şecerênâmelerinde yetmiş iki buçuk esnafın pîri sayılır.⁴⁵ Ahi Evren’in şahsiyetine istinaden debbağ şeyhi diğer esnaf şeyhlerine üstün tutularak, Anadolu’da uzun zaman esnaf teşkilatının idaresini üstlenmiştir.⁴⁶

Ahiliğe alınmayan kişiler Fütüvvetnâmelerde “fütüvvete alınmayan kişiler” başlığıyla şöyle sıralanır: Kafirler, münafıklar, gayba hükmedenler, müneccimler, içki müptelâsı olanlar, dellaklar, dellallar, çulhalar, kassablar, cerrahlar, avcılar, ameldârlar (bid’at çıkarıcılar), madrabazlar, muhtekirler.⁴⁷

Teşkilattan ya da meslekten uzaklaştırılmayı ve atılmayı gerektiren suçlar ise şöyle sıralanır: “İçki içmek, zina etmek, livâta etmek, gammazlık etmek, münafıklık,

⁴¹ Seyyid Hüseyin, 93; Razavî, Milli Ktb., MFA 1691, v. 2a-b.

⁴² Seyyid Hüseyin, 93; Süleymaniye Ktb, Hacı Mahmud 2982, v. 4a.

⁴³ Bu sıralama, Seyyid Hüseyin, 93 ve Razavî, Milli Ktb. MFA, 1692, v 2a-b den naklen yapılmıştır. Ayrıca bk. Gölpinarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 37-38. Teşkilat lonca haline dönüştükten sonra bu derecelerin isimlerinde değişiklik ve ilaveler olmuştur. Bk., Ahmet Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik”, XX. Ahilik Bayramı Kongre ve Tebliğleri, 1 Eylül 1984 Kırşehir, 47-48; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, Ahilik ve Esnaf, İstanbul, 1986, 56-58.

⁴⁴ Seyyid Hüseyin, 83; Millet Ktb., Şeriyye 900, 6b-7b; Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 76b-80a, Bu rakam umumiyetle 55 olarak verilir, Veliyuddin Efendi nüshasındaki 59 kişi Gölpinarlı tarafından neşr edilmiştir, bk., “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 91-92.

⁴⁵ F. Ecer-A. Yıldırım, “Ahi Birlikleri ve Bir Belge”, AÜİİBF, İşletme Dergisi, c.VIII, S.3-4, Erzurum, 1988, 255-256; Özbey, “Bir Ahi Şecerênâmesi”, XX, Ahilik Bayramı, 86-87.

⁴⁶ Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, c.I, 537-539.

⁴⁷ Seyyid Hüseyin, 109-110. Bu sayı bazen değişir, meselâ, Burgâzî, “Oniki kişi’ye şedd bağlanmaz” der,

tekebbürlük, yavuz gönüllü olmak, hasedlik, buğz ve kin tutmak, kasten yalan söylemek, sözünde durmamak, va'dinden hulf etmek, emanete hıyanet etmek, nâmahreme şehvetle bakmak, bir kimsenin aybını istemek, nefisini katl etmek, kumar oynamak, bahîl olmak, hasislik etmek, uğruluk etmek, bühtan kılmaktır.”⁴⁸

Ahide bulunması gereken vasıflar, farklı sayılarda hemen her Fütüvvetnâme’de yer alır. Bu şartların gerekliliği ayet, hadis ve kelâm-ı kibardan deliller ile isbatlanıp, kıssalar ile açıklanır. Burgâzî bu şartları şöyle sıralar: “*Cömert olmak, namazını kazaya koymamak, daima kılmak, haya sahibi olmak, terk-i dünya olmak, helal kesb etmek, ilim sahibi olmak, beyler kapısına varmamak.*”⁴⁹ Necm-i Zerkûb, bu şartlara ilaveten hürriyet, ergenlik, akıl, bedeni kusurların bulunmaması ve icazet sahibi olması şartlarını da sayar.⁵⁰

Ahilerin topluma karşı vazifelerini ve sosyal statülerini ifade eden kaideleri Gülşehrî⁵¹ şöyle nazm eder:

*Altı şartı var fütüvvet yolunun
Üçü açık üçü bağlıdır onun
Kapısı ve alnı ve sofrası bağı
Ol üçü açıktır budur sözün sağı
Ol kim üçü bağlıdır evvel dili
Gözü bağlı dahi artırır yolu
Hem beli dahi bağlı gerek
Ki haram odunda yanmaya yürek*

Bu genel kaidelerin yanında, Fütüvvetnâmelerde teşkilat içinde dikkat edilmesi gereken kuranlar, ilk müntesiplerin sahip olması gerektiği ahlakî vasıflar, usta-çırağın karşılıklı dikkat etmesi gereken ilkeler vb. kurallar didaktik bir metot ile sıralanır. Çoğu kere kurallarla ilgili yeri geldiğinde Kur’an ayeti, Peygamber sözü, kelâm-ı kibar, kıssa veya menkıbe içeren anekdotlar nakledilir.

Bütün bu kural ve kaideler Ahilikte yaygın ve örgün eğitim vasıtasıyla formel ve informal olarak yeni yetişen gençlere öğretilirdi. Bu nedenle Ahi zaviyeleri, ahi iş

---

yirmi kişi sayar, (s. 121-122). Milli Ktb., A 4225’de de onbeş kişi denilip onbir kişi sayılır, (s. 28-29).

⁴⁸ Seyyid Hüseyin, 110-112; Milli Ktb., A 4225, 29; Milli Ktb., A 5594/4, v. 48b - 49b.

⁴⁹ Burgâzî, 124-127

⁵⁰ Necm-i Zerkûb, 186-187 ter, 244 “*Bedenî kusurların ahiliğe mani*” bir şart olarak zikredilmesi manidardır. Modern psikoloji de bedenî kusurların insan şahsiyetine tesirini kabul eder.

⁵¹ Gülşehrî, *Mantuku’t-Tayr*, tıpkı basım, Haz. A. S. Levend, Ankara, 1957, 199; aynı esaslar nesir olarak Burgâzî, 132-133’de de ifade edilir. Bazı eserlerde ise bu kaideler yediye çıkartılır. Milli Ktb. A. 4225, 3. Razavî, Süleymaniye Ktb, İzmir 337, v. 16b.

yerleri aynı zamanda birer eğitim kurumu rolüne sahiptirler.⁵² Ahi zaviyelerinde eğitim, medreselerden farklı olarak geniş bir perspektifte sunulurdu. Teşkilat müntesipleri kendisine uygun her mahfil, toplantı ve eğlenceye katılabilir ve buralarda yeni şeyler öğrenirdi. Bu usul, zaviyelerdeki terbiye-ahi ilişkisinin, medreselerdeki hoca-talebe ilişkisinden çok daha farklı bir boyutta gelişmesine de sebep olmuştur. es-Sühreverdî’de tafsilatlıca anlatılan bu ilişki, Nâsırî ve Burgâzî’de⁵³ de yer almıştır.

Ahi zaviyelerinde akşam yapılan toplantılarda okunan kitaplar bize eğitim-öğretim müfredatıyla ilgili bir fikir verebilir. Fütüvvetnameler bu konuda şu bilgiyi verir: “*Kelâmullah-i Teâlâ ve ehâdis-i enbiyâ ve menâkıbât-ı evliyâ ve muâmelat-ı sulehâ ve evsâf-ı müzekkâ ve sergüzeşt-i şühedâ ve nisbet-i ahıbbâ ve letâyif-i zurefâ ve esrâr-ı fukarâ ve sülûk-i suvefâ ve belâğât-ı şuarâ okunup sema u safâ olunduktan sonra mahfile işaret olunur.*”⁵⁴ Bunların dışında kişiyi savaşa hazırlayan, kılıç ve silah kullanmak, atıcılık, güreş gibi sporlarda öğretilirdi.⁵⁵

Ahi zaviyelerinde suçluların da terbiye edildiğini Evliya Çelebi’nin şu haberinden anlıyoruz: “*İstanbul’un dört mevleviyet yerinde oniki mahallede debbağ kârhaneleri vardır. Bunların içinde nice şahbaz işçiler vardır ki adem ejdarhasıdır. Eğer içlerine bir kanlı yahut bir haricî düşse asla hakime teslim etmezler. Ol kanlı erenlerin elinden halas dahi olamaz. Bîçareyi köpek necisi idman etmeye tayin ederler; ister istemez tâib (tövbekâr) ve tâhir (temiz) olup nihayet bir kâr sahibi olur.*”⁵⁶ Bu ifadelerden Ahi teşkilatının suçluları ıslah ile cemiyete tekrar kazandırma yolunu günümüzden çok önce uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Genellikle İbn Batûta’ya atfen Ahiliğin genç ve bekar erkeklerden kurulmuş bir teşkilat olduğu⁵⁷ kabul edilir. Bununla birlikte Ö.L. Barkan’ın zaviye vakıflarına dair Defter-i Hakânî kayıtları üzerinde yaptığı araştırmada; Kız Bacı, Ahi Ana, Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma, Sakari Hatun, Hacı Fatma⁵⁸ gibi zaviye sahibi kadınlara rastlanması Ahilerin kadınları tamamen dışlamadığını gösterir. M. Bayram da, E. Kirmânî

⁵² Muallim Cevdet, “*İslam Türk Teşkilatı Medeniyesinde Ahiler Müessesesi*”, Büyük Mecmua, S.5, 1919, 72; Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, c.I, 543. Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul, 1989, konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapılmıştır.

⁵³ es-Sühreverdî, *Fütüvvetnâme*, 121-149; Nâsırî, 15, ter., s. 319; Burgâzî, 127-129.

⁵⁴ Seyyid Hüseyin, 94; Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 39a.

⁵⁵ Ergin, age, c.I, 543.

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyehatnâme*, nşr. A.Cevdet, İstanbul 1314, c.I, 494.

⁵⁷ İbn Batûta, *Tuhfetü’n-Nuzzâr*, c.I, 181.

Menâkıbnâmesine istinaden şeyhin kızlarından birisinin benzer faaliyetlerde bulunduğunu haber verir.⁵⁹ Fütüvvetnâmelerde kadınlar hakkında birkaç anekdot⁶⁰ dışında konu hakkında bilgiye rastlanmaz. Bunlardan “*Asitanede kadın oturmamalıdır, çünkü bu töhmete yol açar*”⁶¹ şeklindeki ifade Ahi zaviyelerinde Yesevî veya Bektâşî tarikatındaki kadınlı-erkekli ayin ve zikirlerin bulunmadığına işaret etmektedir. Ancak kadınların zaviye sahibi şeyh olmaları, üstelik içlerinde Ahi unvanlıların da bulunması, Türk aile geleneğinin bir gereği olarak kadınlara verilen değeri ve liyakat sahibi kadınların da Anadolu fütüvvet ehli arasında üst makamlarda bulunmasının yadırganmadığını gösterir.

Ahiliğin Dinî İnanç Yapısı

Fütüvvetnâmelerde dinî inanç ve ibadet esasları ayrı fasıllar halinde değil, bilakis yeri geldikçe işaret edilip vurgulanarak okuyan ve dinleyenlere talim ettirilmiş; şed (kuşak), hırka, aba, tac, sofra, alem vb. şekli unsurların yorumu bu esaslara göre yapılmıştır.

Fütüvvetnâmelerin bir çoğunda yer alan, fütüvvette alınmayacak kişilerden ilk iki sırayı, kafirler ve münafıkların alması,⁶² imanın teşkilata girmenin temel şartı olduğunu gösterir. Nitekim şeriat kapısının ilk makamı iman etmektir.⁶³ İman, “*İkrar dilde, inanmak gönülde*”,⁶⁴ diye tarif edilir. “*Müslümanlık nedir?*” sorusuna verilen cevapta ise imanın tarifıyla beraber inanılacak unsurlara da yer verilmiştir: “*Müslümanlık Allah Teâlâ’yı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmaktır. Dil ile onu saymak ve kalp ile tasdik edip inanmaktır.*”⁶⁵ Manzum olarak ise inanç esasları şöyle sıralanır:⁶⁶

*Dedi iman Tanrıya şöyle ki var
Dahi gerçektir bütün feriştehler
Hem kitaplar hem rusül Hakk söyledi
Ahirette bula her kim neyledi
Hayr-ı şerri bil ezelde yazdı Hakk*

⁵⁸ Barkan, “*Kolanizatör Türk Dervişleri*”, 302, 320.

⁵⁹ Bayram, *Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1987, 54.

⁶⁰ Burgâzî, 118; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi Tasavvuf İlmine Dair*, çev., S.Uludağ, İstanbul 1978 328. Burgâzî’deki anekdot İbrahim (as)’in misafir ağırlaması ile ilgilidir.

⁶¹ Nasırî, 339.

⁶² Mesela bk., Burgâzî, 121; Razavî, *Milli Ktb*, MFA 1691, v. 3b.

⁶³ Millet Ktb, Şer’iyye 900, v. 2b ; Milli Ktb., A 4225, 28.

⁶⁴ *Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*, v. 35a.

⁶⁵ Milli Ktb., FB 396, v. 4b.

⁶⁶ Şeyh Eşref b. Ahmed, 43-44.

Biz Rasul'den böyle okuduk sabak

Kur'an'da "feta" ile vasıflanan kişilerin, bu sıfatı hak etmedeki en önemli hasletlerinin Allah'ı birlemeleri olduğu vurgulanmıştır. Allah, daima İslam dini literatüründe kendisine atfedilen isim ve sıfatlarla birlikte anılır.⁶⁷ Teşkilat mensupları, çeşitli mahfil dualarında, ahlakî hükümlerin isnadında ve gündelik hayatlarında devamlı Kur'an'ı esas alırlar; ahlaklarını Kur'an ahlakı ile tezyin ederler. Kendi aralarında ve toplum içinde yapılan hata ve günahların cezaları teşkilat dahilinde verildiği gibi bunların ahirette de azaba uğrayacağına inanılır. Ahiret hayatıyla ilgili cennet, cehennem, mizan, hesap, sırat gibi unsurlarda bazı kıssalarda yer alır.⁶⁸

Fütüvvetnâmelere göre, Cebrail (as) Hz. Adem (as)'den itibaren fütüvvet kuşağını, fütüvvet ulusu kabul edilen peygamberlere ve Hz. Muhammed (sav)'e ulaştırmış ve onlara şed bağlamıştır. Hz. Peygamberin şeddi Hz. Ali'ye kuşatması da onun işaretiyle vaki olmuştur.⁶⁹ Cebrail (as)'in şed kuşatma işini ifası, adab ve erkana uygun olarak gerçekleşmiştir. Fütüvvetnâmelere göre şed kuşatma töreniyle ilgili merasim adabının senedi de ondan kalmıştır.⁷⁰

Fütüvvet ehli fütüvvetin, Hz. Adem(as)'le başladığına ve peygamberler silsilesiyle Hz. Muhammed(sav)'e ulaştığına inanırlar. Bu silsilede Kur'an'da ismi zikredilmeyen peygamberlere de rastlanır.⁷¹ Adem(as), Nuh(as), İbrahim(as) ve Muhammed(sav) "ulu'l-azm" ve "dört pîr" olarak kabul edilen dört Peygamberdir.⁷²

Fütüvvetnâmeler, peygamberlerin her birinin meslek ehli olduğunu beyan edip onları örnek gösterirler. Bunlar arasında: Adem(as) çiftçi, Şit(as) hallac, İdris(as) terzi, Nuh(as) tüccar ve gemici, İbrahim(as) marangoz, İsmail(as) avcı, İshak(as) ve Musa(as) çoban, Davut(as) zırhçı, Süleyman(as) örücü, Lokman(as) hekim, Yunus(as) balıkçı, İsa(as) seyyah, Muhammed(sav) tüccar olarak zikredilir.⁷³ Fütüvvetnâmelerde çeşitli ahlâkî değerlere ve edebe dair malumatta, İbrahim, Musa, İsa ve diğer peygamberlerle

⁶⁷ Ali Torun, *Türkçe Fütüvvetnâmeler*, 256-257.

⁶⁸ Mesela bk., Burgâzî, 123-124; Seyyid Hüseyin, 111-112; Milli Ktb., A. 5594/4 v. 48b-49b.

⁶⁹ Razavî , Selim Ağa Ktb.,Kemenkeş 491, v. 67b; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3, v. 63; Seyyid Hüseyin, 79.

⁷⁰ Seyyid Hüseyin, s. 75-76; Razavi, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 35a-41b; *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdik*, v. 21b-24a.

⁷¹ Mesela, Yelva, Ermiya, Kays-ı Ratib, Busra gibi bk., Seyyid Hüseyin, 77-78.

⁷² Razavî, Selim Ağa, Kemenkeş, 491, v 41 b, 47 b, 48 b, 51 b.

⁷³ Razavî Şeri'iyye 902, v. 30a; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul, 1288, 81; Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, c.I, 488.

ilgili kıssalar isrâilî motiflerle birlikte nakledilir.⁷⁴

Fütüvvetnâmelerde terbiyenin (çırağın) vasıflarından bahsedilirken “*Terbiye yakın ola ahisine nitekim Rasullah (as) yakın oldu Tanrıya. Terbiyenin sıdkı şöyle ola ki, nitekim Ebubekir Rasûl’e oldu. Terbiye ahiden korka, nitekim Ömer korkardı Allah’dan ve Rasûl’ünden. Terbiye utana ahisinden, nitekim Osman utanırdı Allah ve Rasûl’ünden. Terbiye hizmet kıla ahisine, nitekim hizmet kıldı Ali Rasûl hazretlerine*”⁷⁵ denilerek ilk dört halifenin en mümeyyiz vasıfları zikredilmiştir.

Burgâzî’nin, fütüvvetin Hz. Peygamber’den Ebûbekir’e ondan Ali’ye intikal ettiğini söylemesine⁷⁶ rağmen, sonraki Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali’nin fütüvvet kuşağının Cebrail’in telkini ile Hz. Muhammed tarafından kuşatıldığı.⁷⁷ ifade edilir ve fütüvvet silsilesi Hz. Ali’ye dayandırılır. Hz. Ali’nin fetalığı sebebiyle iki ayet nazil olduğu bildirilir.⁷⁸ Hz. Ali’nin faziletine dair çeşitli hadisler nakledilmekle birlikte “*Ali’den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur*”⁷⁹ sözünün ayrı bir yeri vardır.⁸⁰

Sonraki Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Şîh motifler içinde anlatılmıştır. Seyyid Hüseyin ve Razavî, Gadîr Hum olayını Hz. Ali’nin fütüvvet önderi olmasına bir delil olarak etraflıca nakletmişlerdir.⁸¹ Hz. Ali’i sevgisi ve onun düşmanlarından uzak durma (tevellî ve teberrî) tasavvufî bir formda işlenmiştir.⁸² On iki imam ve on dört masum inancı eserlerde yer almıştır.⁸³ Ancak olayların anlatımı ve kabulü İsnâaşeriyye (İran) Şîliğinden farklıdır. Bunu "mufadddıla Şîliği" veya "tasavvufî Şîlik" olarak

⁷⁴ Mesela Süleymaniye Ktb., Ayasofya O 2055/3 numarada kayıtlı 94b-102a arasındaki *Fütüvvetnâme*’nin 96b’den sonrası Hz. İbrahim’in fetalığına dair rivayetleri ve kıssaları muhtevirdir.

⁷⁵ Burgâzî, 127. Aynı izah, “*Ashab Rasûlü nice severse terbiye Ahi’yi öyle seve*”, ziyadesiyle Beyazıt Ktb. 5481’de kayıtlı *Fütüvvetnâme*’de de vardır (v. 20a).

⁷⁶ Burgâzî, 114, 129; Beyazıt Ktb., 5481, v. 22a; ; Nâsırî, 25, ter., s.327.

⁷⁷ Razavî , Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 67b; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3, v. 63; Seyyid Hüseyin, 79.

⁷⁸ Burgâzî, 115; Abdurrezzâk Kâşânî, 266; Semmânî, 298. Bu ayetler, KK, II/274; LXXVI/8.

⁷⁹ Bk., Aclûnî, *Keşfül-Hafâ*, c.II, 363. Burada hadisin uydurma olduğu söylenmektedir. Ancak Taberî bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nida olarak duyulduğunu nakleder. Bk., *Tarihü’l-Ümem ve’l - Mülûk*, Beyrut, 1987, c.III, 116. Bektaşî edebiyatında bu sözü esas alan "*Zülfikarnâme*"ler yazılmıştır. Dertli’nin şu beyti konuyla ilgili şiirinin bir parçasıdır:

Oldu Seyfinden anın din-i Muhammed âşikâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr

⁸⁰ Burgâzî, 115; Nâsırî, 5-6, ter., s.312; Semmânî, 298.

⁸¹ Seyyid Hüseyin, 80-81; Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 13 b-16 a; Selim Ağa Ktb, Kemenkeş 491, v. 68 b; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut 2532, v. 13 a-b.

⁸² Seyyid Hüseyin , 88, 116-117; Milli Ktb., A 4225, 39.

⁸³ Seyyid Hüseyin, 115; Milli Ktb; FB 396, v. 3b; Millet Ktb, Şer’iyye 900, v. 42a-b.

nitelendirmek mümkündür.⁸⁴ Yani, ilk üç halifeye ta'n etmeyen, onları zulüm ve gasp ile suçlamayan, bilakis onların fazilet ve üstünlüklerini kabul eden ve fakat silsile bakımından Hz. Ali'yi daha öne geçiren bir anlayış. Nitekim Gölpınarlı da fütüvvet ehlinde İsnâaşeriyye Şîliği adına oniki imamın isminden başka bir şey olmadığını, itiraf etmektedir.⁸⁵

Fütüvvetnâmelerde Hz. Peygamber zamanındaki olaylar anlatılırken dört halifenin dışındaki sahabelerden ismen anılanlar olmuştur. Bunlar arasında Selman-ı Farisî ayrı bir yere sahiptir. Selman belî Hz Ali tarafından bağlanan, kendisine fütüvvet icazeti verilen ilk kişi ve berberlerin pîri olarak kabul edilir.⁸⁶ Selman'ın fütüvvet ehli arasında mümtaz bir yere sahip oluşu, muhtemelen onun Peygamber ailesine hizmet etmesi sebebiyle Ehl-i Beyt'ten sayılması ve İranlı olmasından dolayı özellikle İran coğrafyasında popüleritesinin artmasıyla ilgilidir.⁸⁷

Fütüvvetnâmelerde itikadî inanç motifleri yer aldığı gibi amel ve ibadetle ilgili unsurlar da yer almıştır. İslâmın beş şartı Burgâzî'de Hz.Peygamber'in hadisine istinaden şöyle açıklanır:“İslamın bünyadı beş nesne üzerine kılındı. Birincisi şehadet vermektir Tanrı'nun birliğine ve Rasûlün haklığına. İkinci beş vakit namaz kılmaktır. Üçüncü zekat vermektir. Dördüncü Ramazan ayın oruç tutmaktır. Beşinci hacca varmaktır.”⁸⁸ Dinin direği olarak kabul edilen namazın ifası konusunda ısrarla durulmuş, namaz kılmak diğer ibadetlerin de yapılmasında esas olarak algılanmıştır. Bu bağlamda namazı terk edenlerin kötü akıbetleri hakkında çeşitli hadisler nakledilmiştir. Fütüvvetnâmelerde zekat, "sadaka" formu altında üzerinde ısrarla durulan diğer önemli ibadettir. Ahi kelimesinin cömert anlamına geldiğini hatırlarsak bunun tabîî bir tavır olduğunu belirtmemiz gerekir. Helal kazanç ve kazanılan şeylerden cömertçe harcamak hemen her vesile ile ısrarla tavsiye edilir ve övülür, bu konudaki ayet ve hadisler zikredilerek müntesipler sadaka vermeye teşvik edilir.

Fütüvvetnâmelerin çoğunda temel ibadetlerin yanında gündelik hayatta yapılması

⁸⁴ Bu konuda bk., N.Çağatay -I. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, , Ankara 1965 50;Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, 114-116.

⁸⁵ Gölpınarlı, “*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*”, 59.

⁸⁶ Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v. 6 a-11 b; Beyazıt Ktb., Veliyyüddin Ef. 3225, v. 55 a; Süleymaniye Ktb, Hacı Mahmud 2532/3, v. 64 a-65 b.

⁸⁷Bk., G. Della Levi Vida, , “*Selmân al-Farisî*”, md., İA, c.X, 457-458.

⁸⁸Hadis için bk. Buhâri, *Sahih*, Kitâbu'l- İman, 1. Burgâzî, 115; Beyazıt, 5481 v. 18a'da “*gücü yeterse hacca varmaktır*” şeklindedir.

gereken görgü kuralları etraflıca sıralanır. Bu âdapların Nûşirevân zamanından kaldığı, 740 tane olduğu, bunların hepsinin şeyh tarafından bilinmesi gerektiği, fetanın ise 124 tanesini bilmesi gerektiği ifade edilir.⁸⁹ Bu edeplerin mahiyetine bakıldığında, çoğunun Hz. Peygamber'in sözlerinden ve davranışlarından alınmış halk arasında anane haline gelmiş sünnet motifleri olduğu görülür.

Bu görgü kuralları yanında fetada bulunması gereken yüksek ahlakî değerler müelliflerin perspektiflerine ve bilgilerine göre Fütüvvetnâmelerde yer alır. Bu ahlakî meziyetler ile feta, İslam'ın ruhuna uygun dünya ve ahiret dengesini gözetken, sosyal olaylara duyarlı, toplumda söz sahibi aktif ve dinamik bir şahsiyettir. Diğer taraftan onun bu faal tavrı, nefsinin terbiye etmesine, tevazu ve alçak gönüllülüğüne, şefkat merhamet ve hilmine, sabır ve sıdkına, ibadet ve taatına, zikir ve münacaatına mani değildir. Feta, “bir lokma bir hırka” felsefesini benimsemeyen, bilakis “elinin emeğini yeme ve helal kazanç” ilkesini kendisine düstur edinen, fakat hırs, tamah, zulümden uzak, sehavet ve isârî şiar edinen kişidir. Müellifi bilinmeyen bir Fütüvvetnâme fütüvvet ehlinin sûfiyane tavrını şöyle hülâsa eder: “*Fakr onların kerametidir, taatullah ise halavetleri, Hubbullah onların lezzetleri, takva azıklarıdır. (Seyr) ilallah onların haceti, (seyr) meallah ticaretleri, (seyr) alellah itimatlarıdır. Onlar Allah ile dostluk kurar Ona tevekkül ederler. Açlık onların yemekleri, zühd meyvalarıdır. Güzel ahlâk elbiseleri, üstünlükten feragat etmek hilyeleridir. Sehavet onların mesleği, iyi geçim sohbetleridir. İlim destekleri, sabır yolları, hidayet binekleri, Kur'an konuşmaları, şükür zînetleridir. Onlar zikre düşkünlüdürler. Rıza onların sevincidir. Kanaat malları, ibadet ise kazançlarıdır. Şeytan düşmanları, dünya çöplükleridir. Haya onların gömlekleri hayf ise seciyeleridir. Gündüz ibret aldıkları, gece fikre daldıkları zamandır. Hikmet mükafatlarıdır, Hakk bekçileri. Hayat onların bir konaklık mesafeleri, ölüm varacakları yer, kabir sığınakları, firdevs meskenleridir. Alemlerin Rabbine bakmaları onların huzurda duruşlarıdır.*”⁹⁰

Sonuç

Menşei daha önceki asırlara gitmekle birlikte Ahilik XIII. asırda Ahi Evren tarafından teşkilatlandırılıp organize edilmiştir. Bu haliyle Anadolu'nun en ücra

⁸⁹ Burgâzî, 138-142. Bu edepler eksik olarak Seyyid Hüseyin ve bazı Fütüvvetnâmelerde de yer almıştır. Bk, Seyyid Hüseyin, 121-123; Bayezıt Ktb., 4581, v. 33b-35b; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 191/2, v. 24a-25b; Milli Ktb., B 346/33, v. 244b-245b.

köşelerine kadar yayılmış, göçebe ve şehir kültürü arasında bir köprü vazifesi üstlenmiştir. XIII. asrın ikinci yarısındaki siyasî otorite boşluğunda halkın huzur ve asayişini temine gayret eden Ahiler, Osmanlı Beyliğinin kuruluşuna da en büyük desteği veren zümrelerin başında gelir.

Ahilerin düşüncelerini, ideolojilerini, inanç ve ibadet ile ilgili kabullerini en iyi ortaya koyan eserler teşkilatın el kitapları olarak kabul edilen Fütüvvetnâmelerdir. Fütüvvetnâmelere göre Ahiler, gündelik yaşayışlarından teşkilat kurallarına, sofrada adabından iş yerindeki çalışma kurallarına kadar kendilerini Kur'an ve Sünnet'e göre hazırlama ve yaşama gayretinde kimselerdir. Elinin emeğini yemek, helal kazanmak, veren el olmak ve diğergâmlık onların en önemli hasletleridir. Onların dinî zihniyetleri hayatlarındaki dinamizme uygun olarak şekillenmiş; inanç esasları ve sahabe hakkındaki kanaatleri teşkilat geleneğine paralel gelişmiştir. Ahiler dönemin dini yapısı içinde her hangi bir mezhep taassubundan uzak, doğru bildikleri Kitap ve Sünnet'in çizdiği çerçevede yaşamayı ülkü edinen samimi birer Müslüman olarak görünmektedirler.

KAYNAKLAR

1-Yazma Eserler

Müellifi Belli Olmayan, **Fütüvvetnâmeler**, Milli Ktb., A 4225; Milli Ktb, MFA 1691; Milli Ktb., FB 396; Milli Ktb., A 5594/4; Milli Ktb., B. 346/33; Beyazıt Ktb., 5481; Millet Ktb, Şer'iyye 900; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3; Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1; Süleymaniye Ktb, Pertevniyal 992; Süleymaniye Ktb., Ayasofya O 2055/3. **Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık**, Milli Ktb., MFA A 4714; Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101.

Razavî, Muhammed b.Seyyid Alauddin Hüseyin, **Fütüvvetnâme-i Kebîr**, Millet Ktb., Şer'iyye 902; Milli Ktb., MFA 1691; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491; Beyazıt Ktb. Veliyyüddin Efendi, 3225; Süleymaniye Ktb, Hacı Mahmud 2982; İzmir 337.

Hoca Cân Bursevî, **Fütüvvetnâme**, Milli Ktb, Yazma, A 870.

el-Hemedânî, Seyyid Emir Ali, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, Süleymaniye Ktb., Ayasofya, K 2873.

2-Basılı Eserler

---

⁹⁰Millet Ktb., Şer'iyye 1055/2 , v. 28a-29a.

Aclûnî, **Keşfül-Hafâ**, I-II, tah. A.Kalaş, 2.baskı, Beyrut 1979.

Arnakis, G.G., “*Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmens*” **JNES**, c. XII, 1953.

Aşıkpaşa, **Garipnâme**, çev., B. Noyan, Ankara 1998.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. N. Atsız, Ankara 1985.

Barkan, Ö. Lütfi, “*Kolanizatör Türk Dervişleri*”, **Vakıflar Dergisi**, c.II, Ankara 1942.

Bayram, Mikail, **Bacıyân-ı Rûm**, Konya 1987.

Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991.

Cahen, C., “*Note sur le Debuts de la Futuwwa d’an-Nasır*”, **Oriens**, c.VI, Nu:1,1953.

Cumbur, Müjgan, “*Bir Fütüvvetnâme Nüshasının Tanıtımı*”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, c.IV, Ankara 1978.

“*Anadolu Tarihinde Ahilerin Seyfi Kolu*”, **Türk Kültürü**, c.XIII, S.153-155, Temmuz -Eylül 1975.

Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara 1989.

Çağatay N- Çubukçu I.A., **İslam Mezhepleri Tarihi**, , Ankara, 1965.

Doğru, Halime, **XVI.yy’da Sultanönü Sancağındaki Ahiler ve Ahi Zaviyeleri**, Ankara 1991.

Ecer Ferhat-Yıldırım Arif, “*Ahi Birlikleri ve Bir Belge*”, **Ata.Üni.İkt. ve İd.Bil.Fak, İşletme Dergisi**, c.VIII, S.3-4, Erzurum 1988.

Eflakî, Ahmed, **Ariflerin Menkıbeleri**, I-II, çev. T.Yazıcı, 2.baskı, Ankara 1989.

Ekinci, Yusuf, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, İstanbul 1989.

Ergin, O. Nuri, **Mecelle-i Umûr-i Belediye**, I-III, İstanbul 1922.

Evliya Çelebi, **Seyhatnâme**, I-VII, nşr. A.Cevdet, İstanbul, 1314.

Goldziher, İgnaz, “*Eine Fetwa Gegen die Futuwwa*”, **ZDMG**, 73.band,1919.

Gölpınarlı, Abdülbaki, “*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*”, **İÜ İktisad Fak. Mec.**, c.XI, Nu:1-4, 1949-1950; makalede şu **Fütüvvetnâmelerin** faksimile ve tercümeleleri verilmiştir:

Ahmed b. İlyas el-Hartaburtî’nin “**Tuhfetü’l-Vasâyâ**”sı (Arapça mtn., s.121-131; ter., s.205-231);

Anonim, (Farsça mtn., s.131-133; ter.s. 231-234);

Necm-i Zerkûb, (Farsça mtn., s.135-150; ter., s.235-261);

Abdurrezzâk Kâşânî'nin “**Tuhfetü'l-Ihvân**”ı (Farsça mtn., s.151-172; ter., s.161-296);

Alâu'd-Devle Semnânî, (Farsça mtn., s.178-180; ter., s. 296-311);

Nâsırî, (Farsça mtn., s.181-203; ter.,s.311-532).

“*Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*”, **İÜİFM**, c.XV, Nu:1-4, 1953-1954.

“*Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*”, **İÜİFM**, c., XVII, Nu:1-4, 1955-1956.

Güllülü, Sabahattin, **Ahi Birlikleri**, 2. Baskı, İstanbul, 1992.

Gülşehrî, **Mantıku't-Tayr**, tıpkı basım, Haz. A. S. Levend, Ankara 1957.

İbn Batûta, **Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr**, I-II, Kahire 1928.

İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alaiyye (Selçuk Nâme)**, I-II, haz. M. Öztürk, Ankara 1996.

İnalcık, Halil, “*Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi*”, **Doğu Batı**, sayı 7, Ankara 1999.

Kahle, Paul, “*Ein Futuwwa Erlass des Kalifen en-Nâsır aus dem jahre 604 (1207)*”, **Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim**, Berlin 1933.

Kayaoğlu, İsmet, “*Halife en-Nasır'ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu*”, **AÜ İlahiyat Fak. Dergisi**, c.XXV, 1981.

Köprülü, M. Fuad, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, 4.baskı, Ankara 1993.

“*Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları*”, **Bellekten**, c.VII, S.27, 1947.

Kütükoğlu, Mübahat S., “*Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi*”, **Ahilik ve Esnaf Tebliğler Tartışmaları**, İstanbul 1986.

Muallim Cevdet, “*İslam Türk Teşkilatı Medeniyesinde Ahiler Müessesesi*”, **Büyük Mecmua**, S.5, 1919.

Neşrî, Mehmed, **Kitâb-ı Cihannümâ**, I-II, nşr. F.R.Unat-M.A. Köymen, 2.baskı Ankara 1987.

Ocak, A. Yaşar, “*Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufî Çevreler ve Abdalân-ı Rûm Sorunu*”, **Osmanlı Beyliği**, edit. E. A. Zachariadou, çev. G.Ç. Güven- İ. Yerguz- T. Altınova, İstanbul 1997.

Özbey, C. Cemal, “*Bir Ahi Şecerenâmesi*”, **XX, Ahilik Bayramı Kongre ve**

Tebliğleri, Kırşehir 1 Eylül 1984.

Öztürk, Yaşar Nuri, **Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar**, İstanbul 1988.

Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, İstanbul, 1288,

es- Sühreverdî, **Fütüvvetnâme**, M. Sarraf Resâyil ü Civanmerdân, Tahran 1973, s.104-166 arasında.

Şeyh Eşref b. Ahmed, **Fütüvvetnâme**, nşr.,O. Bilgin, İstanbul 1992.

Tabakoğlu, A., “*Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Ahilik*”, **XX. Ahilik Bayramı Kongre ve Tebliğleri**, Kırşehir 1 Eylül 1984.

et-Taberî, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I-XIII, Beyrut, 1987

Taeschner, Franz, “*Der Anteil des Sûfismus an Der Formungdes Futuwwaideals*”, **Der İslam**, c.XXIV, 1937.

“*War Murad I Grosmeister oder Mitglied des Achibunds*”, **Oriens**, c. VI, 1953.

“*İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri*” .çev. S. Yüksel, Belleten, c XXXVI, S. 142, 1972.

Togan, Z.Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3.baskı, İstanbul 1971.

Torun, Ali, **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler**, Ankara 1998.

Turan, Osman, “*Keykavus I*” md., **İslam Ans.**, c.VI, 631-642.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I-X, 4.baskı, Ankara, 1982.

Vida, G. Della Levi , “*Selmân al-Farisi*” , md., **İA**, c.X, 457-458.

Vilâyetnâme Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, nşr.A. Gölpınarlı, (ilk baskıdan(1957) tıpkı basım) İstanbul 1990.